

УДК 316.443

“ЖЕЛАТИНОВЕ СУСПІЛЬСТВО”: ДО ПРОБЛЕМИ ОЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

В. Є. Савка

*Національний університет “Львівська політехніка”,
вул. Квітнева, 6, м. Львів, 79044, Україна,
savka@polynet.lviv.ua*

У статті обґрунтовано можливість означення сучасного стану українського суспільства через характеристику його інституційно-організаційної підсистеми, оскільки саме вона визначає не лише актуальні форму та зміст суспільної системи, але і характер та напрям її подальших змін.

Ключові слова: суспільство, інституційно-організаційна підсистема суспільства.

Відображення в означенні феномену, який піддається аналізу, його сутнісних характеристик є важливою методологічною вимогою наукового дослідження. Проте, вона часто порушується, в чому можна переконатися на прикладі багатьох соціологічних категорій, які у трактуванні різних авторів можуть набувати цілком суперечливого змісту. А це ускладнює процес наукових рефлексій стосовно сутності соціальних феноменів.

Проблема означення сутності модерних суспільств стала предметом уваги в роботах К. Поппера, Д. Белла, Ф. Фукуями, Ж.Бодрієра та інших відомих дослідників. Серед вітчизняних учених, які внесли свій вклад у ідентифікацію сучасного стану українського суспільства, треба виділити роботи Є. Головахи та Н. Паніної. Проте, на наш погляд, пропонувані означення сучасного стану вітчизняного суспільства недостатньо повно відображають його сутнісні характеристики.

Тому у цій роботі ми ставимо завдання визначити категорію, яка б, означаючи сучасний стан українського суспільства, максимально повно відображала його саме сутнісні властивості, підкреслюючи своєрідність, і водночас дала б змогу означити його місце серед інших відомих типів суспільних систем.

Серед поширених нині означень сучасного стану українського суспільства найчастіше трапляються ті, в яких декларується його певний динамізм, спрямованість до змін. Водночас, можливо керуючись методологічною вказівкою Д.Норта про “залежність від пройденого шляху”, дослідники найчастіше використовують такі терміни як “постсоціалістичне” чи “пострадянське”, “перехідне” чи “транзитне”. Сильними сторонами такого роду означень є, по-перше, відзначення динаміки суспільства, його змінності; по-друге, підкреслення “вихідного стану”, з якого власне розпочалася ця трансформація – радянського зразка соціалістичного устрою. Такого роду терміни виявили свою життєздатність протягом останніх двох десятиків років. Водночас доволі

значний час їхнього застосування в науковій практиці, як це не парадоксально, все ж, на наш погляд, є доказом недосконалості та певного роду слабкості цих означень. Достатньо добре справляючись із “прив’язкою до минулого стану суспільства”, вони не виконують на належному рівні ще двох важливих функцій: 1) означення сутності нинішнього, актуального стану соціуму; 2) його орієнтації на ціль, до якої спрямовуються ці зміни, їхньої мети. Зрештою, навіть саме означення динаміки суспільства, яке перебуває в такому стані протягом двох десятиліть, викликає певні сумніви: суспільство, яке трансформується багато років, повинно врешті вийти на позиції, з яких стратегічна мета транзиту мала б бути видимою та усвідомленою не лише науковцями та політичною елітою, але й утвердитися в громадській думці.

Застосування певної категорії для означення конкретного явища чи структури – об’єкта дослідження – повинно підпорядковуватися хоча б такій найменшій вимозі як об’єктивне відображення сутності цього феномену. Прийняті в науковій практиці такі означення суспільств як “феодалне” чи “буржуазне”, “соціалістичне” достатньо повно відображають структурні та політико-управлінські аспекти їхньої сутності, принаймні декларують бажаний для їхніх теоретиків суспільний устрій та відповідний йому спосіб правління. Означення “індустріальне” чи “постіндустріальне”, “інформаційне” акцентують увагу на домінуючий в них спосіб продукування суспільних благ та їхню природу.

У найчастіше застосовуваних до сучасного українського суспільства дефініціях таких його сутнісних характеристик немає. На наш погляд, їх треба шукати в структурно-функційних вимірах нинішнього українського соціуму, оскільки саме в них відображаються, по-перше, ті основні компоненти, з яких складається суспільна система, по-друге, вони визначають не лише можливі орієнтири суспільних змін, але і спосіб, якими вони реалізуються, рівень динаміки.

Оснovo будь-якого суспільства становить його інституційно-організаційна система. При тому, під соціальними інституціями ми розуміємо певний комплекс, конвенціонований та легітимізований у соціумі ансамбль стандартів дій, взаємно узгоджених і спрямованих на досягнення наперед визначеної стратегічної суспільно значимої мети. Таке розуміння соціальних інституцій достатньо поширене і в економічних науках і в соціології, відповідає уявленням таких відомих фахівців як Д. Норт [1] та Д. Ходжстон [2]. Під організаціями маємо на увазі стабільні цільові структуровані та ієрархізовані групи, які дають змогу об’єднувати та координувати зусилля їхніх функціонерів для досягнення певної мети, виконання визначених функцій. Цілком очевидно, що низка інституцій, набувши достатньо високого рівня формалізації, для забезпечення ефективності роботи формують власні системи організацій. Наприклад, функціонування таких важливих для сучасного суспільства інституцій як власність чи освіта неможливе без відповідних організаційних одиниць – банків, бірж, дошкільних освітніх закладів, ліцеїв, академій, університетів тощо. Треба також звернути увагу на необхідність взаємної відповідності сутності інституцій та організаційних утворень, які забезпечують їхню роботу. В іншому випадку робота інституції розбалансовується “зсередини” і в результаті її дія втрачає сенс. Саме тому, на наш погляд, треба звертати увагу не на соціальні інституції самі по собі, а на відповідність сутності інституцій тих організацій,

які покликані забезпечувати їхню діяльність. З огляду на це треба аналізувати інституційно-організаційну систему як єдиний комплекс, важливу підсистему суспільства.

Роль соціальних інституцій та відповідних організаційних структур є настільки важливою для розуміння сутності суспільства що ще Т. Парсонс характеризував певні типи суспільств відповідно до тих інституцій, які в них домінували: родове із інституцією сім'ї, капіталістичне з ринком і власністю, тоталітарне соціалістичне із диктатом держави, стрижнем якої є потужний бюрократичний апарат.

Нинішнє українське суспільство відзначається надзвичайно високим рівнем бюрократизації та прагненням державного апарату контролювати майже усі сфери суспільного життя. У цьому воно уподібнюється власному попереднику – радянському суспільству, проте, має суттєву відмінність від нього. Вона полягає передусім у відмові від основи основ радянського устрою – тотального одержавлення. Нинішня українська державна бюрократія, як і інші в багатьох пострадянських країнах, допустила створення потужного, хоча і відносно малочисельного олігархічного прошарку, котрий, будучи на перших порах цілковито залежним від неї, сьогодні все більше усамостійнюється і набуває здатності суттєво впливати на формування політичного курсу країни. Виникнувши як природний наслідок роздержавлення та впровадження ринку, демократизації у “пострадянському” їх трактуванні, новітні українські олігархи так само кореспондують з бізнесменами в країнах західного світу, як і інші ознаки нинішнього українського суспільства із їхніми відповідниками в цивілізованих країнах: державою, демократією тощо. Водночас, вони становлять цілком реальну силу, здатну не лише до формування і декларування, але й реалізації власних інтересів. Отже, на нинішній суспільній арені маємо принаймні трьох основних акторів: бюрократизовану державу, олігархічно-кланові угруповання та структури громадянського суспільства. Цілком очевидними є і факти, по-перше, конкуренції їхніх інтересів, по-друге, можливості застосування ними для реалізації власних інтересів відмінних інструментів, до яких належить і інституційно-організаційна система суспільства.

У сучасному українському суспільстві можемо відстежити присутність практично повного комплексу інституційно-організаційних структур, властивих модерним демократичним суспільствам, принаймні формальну. Проте, ефективність їхньої діяльності протягом багатьох років залишається вкрай низькою. Свідченням цього можуть бути результати моніторингу Інституту соціології НАНУ. [3] На наш погляд, такий стан справ може бути пояснений, зокрема, невідповідністю сутнісних принципів, закладених у певні інституції та формально прокламованих, тим принципам, яким реально підпорядковується їх робота, в тому числі під впливом основних суспільних акторів. Зокрема, чи не найчастіше порушується базовий принцип будь-якої інституції – вимога її деперсоналізації. Така ситуація в сучасній Україні може бути проілюстрована на прикладі функціонування інституцій, які діють майже у всіх сферах життя суспільства. Особливо яскраво це виявляється в політиці. Наприклад, більшість наявних партій створені “під лідера” і не мають відповідних ідеологічного підґрунтя, соціальної бази. Тому їхня роль у суспільно-політичному житті та рейтинг повністю залежать від впливовості особисто голови партії. Звідси, зокрема, така швидка переорієнтація партійних функціонерів та активістів на переможців у чергових виборчих перегонях

і “повний розрив”, до наступного етапу переділу сфер впливу, із нещодавно “своїми” партіями та їхніми керівниками, який при тому не відкидає можливості повернення при зміні ситуації.

Така персоналізація інституційно-організаційного комплексу суспільства створює необхідні передумови для забезпечення їх певної, переважно позірної ефективності: будучи персоналізованими, інституції спрямовуються на задоволення не стратегічних суспільно значимих потреб, а потреб часткових, тимчасових, часто важливих не стільки для всього суспільства, як окремих його частин. Водночас, вона є головною причиною невиконання інституційно-організаційним комплексом свого головного призначення – бути власне основою, стрижнем, який об’єднує суспільство і згуртовує його, надаючи йому певної форми, визначеності, спрямування. Утворення, які б повинні виконувати роль каркасу і, відповідно, володіти певним “запасом жорсткості”, є занадто “гнучкими”. Ця їхня якість створює ілюзію можливості практично будь-яких і при тому швидких змін, виступає головною передумовою для постійних спроб правлячої еліти, з одного боку, застосовувати методи “ручного управління”, а, з іншого – ініціювати та впроваджувати різного роду реформи, які зазвичай закінчувалися їх крахом. Реформування “зверху” переважно зводиться до надання нових зовнішніх форм суспільним структурам без зміни їхнього змісту. Отримана форма є тимчасовою і не здатна довго зберігатися без зовнішнього впливу (правлячої еліти), хоча б з причини все тієї ж нестачі каркасу. Прикладом можуть бути неодноразові реформи політичної системи, внесення змін до Конституції, прагнення постійно приймати все нові і нові закони¹, які часто суперечать одні одним, а надто стремління кожного з урядів реформувати так звані бюджетні сфери (управлінсько-адміністративну, освітню, медичну), оскільки саме вони є найбільш пластичними, бо їхні функціонери повністю залежать від своїх працевластців.

Отже, унаслідок персоналізації та “ручного управління” нинішній інституційно-організаційний каркас суспільства, часто набуває подвійних форм, які не дублюють його для підсилення, а, навпаки, дестабілізують, оскільки передбачають можливість інших варіантів дій, які суперечать задекларованим, дають ситуативний вигравш (передусім для правлячої еліти, “сильних світу цього”), а отже, стратегічний програш для суспільства загалом. Ця дуальність виявляється в одночасному існуванні офіційних інституційно-організаційних структур, з одного боку, і таких же утворень, які, хоча і функціонують “в тіні”, проте реально перебирають на себе, принаймні частково, функції каркасу суспільства. Більше того, вони навіть мають певне визнання і є прийнятними в суспільній свідомості, що може розглядатися як очевидна ознака їхньої інституціалізації, реальної присутності в інституційному просторі суспільства. В цьому можна бачити соціальні передумови масового розповсюдження корупції, тобто системи задоволення потреб певних суб’єктів соціальних дій, яка не передбачає “три за офіційно прийнятими правилами”, їхнього підпорядкування вимогам легальної інституційної системи.

У стабільних модерних суспільствах справді ефективний каркас соціуму становлять інституційні структури, створені переважно громадянським суспільством, тобто “знизу”. Вони не лише виникають природнім шляхом, але й так само легітимізуються.

¹ При тому їхня дія нерідко блокується різного роду підзаконними актами.

При тому громадянське суспільство постійно зберігає певний контроль за діяльністю цих інституцій, держави та її функціонерів зокрема. Нині громадянські якості у більшості громадян України розвинуті недостатньо. Свідченням цього можуть бути хоча б результати емпіричних досліджень соціальних ідентичностей. У них на перших місцях виступають ідентичності, які ґрунтуються на приписаних статусах, локально орієнтовані ідентичності (житель регіону, міста). Це, на наш погляд, може розглядатися як не лише вияв дисфункцій базових інституцій, тривалої соціальної аномії, але і як свідчення кризи соціальності як такої, відсутності активного соціального життя у більшості громадян. Унаслідок цього вони замикаються в собі і своїй сім’ї (доказом цього є максимальні показники довіри до рідних і мінімальні до структуроутворюючих компонентів суспільства – держави, правової системи) [3, с. 518; 4, с. 113, 117]. Від 2005 року постійно зростає кількість тих, хто погоджується з твердженням що “...більшість людей взагалі ні у що не вірить”. У 2010 р. їх кількість становила 80,6 % [3, с. 504]. Індекс аномічної деморалізованості суспільства в 2010 р. становив 12,9 при максимальному показнику – 18 [3, с. 507]. Не дивно, що впевненості у власному майбутньому у 2010 р. не мали 63,8% громадян [3, с. 546].

Брак громадянських якостей та інституційних можливостей для їх реалізації має наслідком слабкість усіх структур громадянського суспільства в Україні, а отже, і перманентних проблем із впровадженням демократії та відповідної цьому суспільному устрою інституційної системи.

Такий стан інституційно-організаційного “каркасу” нинішнього українського суспільства та, відповідно, і всієї суспільної системи в цілому, дозволяє нам запропонувати новий термін для означення його нинішнього стану: “желатинове суспільство”. На наш погляд, застосування саме цієї категорії дає змогу виокремити важливі сутнісні характеристики суспільства:

1) відсутність стабільного інституційно-організаційного каркасу, здатного до ефективного функціонування та, відповідно, постійні спроби еліт переорієнтувати життєдіяльність усіх суспільних підсистем на власну користь, що не передбачає стабільної та очевидної користі для суспільства загалом. Одним із виявів цього є постійні зміни політичного курсу та початок широкомасштабних суспільних реформ з приходом до влади кожної нової президентської команди. Отримані унаслідок цього форми суспільної системи є тимчасовими і не здатними довго зберігатися без зовнішнього впливу, оскільки не торкаються сутнісного наповнення, хоча б з огляду на нестачу “каркасу”. При тому “желатиновий” характер суспільства дозволяє йому, з одного боку, піддаватися впливу таких реформаторських починань, а з іншого – достатньо швидко повертатися до попередніх форм, таких, які часто важко піддаються певному визначенню, межують з аморфністю. “Желатиновий” стан суспільства водночас є запорукою того, що воно, при всій своїй нестійкості та невизначеності, все ж зберігає певні форми, залишається єдиним цілим, хоча і перебуває під постійною загрозою втрати своїх компонентів. Маючи стан пластичного та позірно сприятливого для радикального реформування, суспільство все ж є не лише достатньо інерційним з причини поширення в ньому різного роду “тіньових” практик і структур, які перешкоджають його суттєвим трансформаціям, але і таким, що здатне “поглинати” та нейтралізувати нові ініціативи;

2) застосування такого терміну також вказує на певну невизначеність перспективи суспільства, його принципову здатність до подальшого розвитку у будь-якому напрямку.

Отже, застосування означення “желатинове” до сучасного стану українського суспільства, його інституційно-організаційного каркасу зокрема, дає змогу достатньо адекватно визначити сутність його нинішнього стану: динамізм, хоча і часто ілюзорний, відсутність чітко визначених орієнтирів та перспектив подальших трансформацій, зафіксувати його постійне балансування на грані дисфункційності.

Константація цих якостей суспільства має певні евристичні перспективи, оскільки привертає увагу дослідників до важливих характеристик сучасного українського суспільства та вказує на можливі варіанти виходу з його нинішнього стану.

На наш погляд, цей термін може бути застосований і до інших аналогічних українському суспільств, час транзиту яких з різних причин виявився занадто тривалим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт – К.: “Основи”, 2000. – 198 с.;
2. *Ходжстон Д.* Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Д.Ходжстон. – М.: “Дело”, 2003. – 464 с.;
3. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д. екон. н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
4. *Головаха Є.* Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005–2007–2009 / Є. Головаха, А. Горбачик. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 118 с.

“JELLY SOCIETY”: TO THE PROBLEM OF UKRAINIAN MODERN SOCIETY DEFINITIONS

V. Savka

*Lviv Polytechnic National university,
st. Kvitneva 6, Lviv, 79044, Ukraine,
savka@polynet.lviv.ua*

In this article substantiating the possibility of defining Ukrainian society current condition by means of its institutional and organizational subsystem characteristic. Because it defines not only the actual form and content of the public system, but also the nature and direction of further changes.

Keywords: society , institutional and organizational subsystem of society.

**“ЖЕЛАТИНОВОЕ ОБЩЕСТВО”:
К ПРОБЛЕМЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ
УКРАИНСКОГО СОЦИУМА**

В. Савка

*Национальный университет “Львовская политехника”,
ул. Квитнева, 6, г. Львов, 79044, Украина,
savka@polynet.lviv.ua*

В статье обосновывается возможность обозначения современного состояния украинского общества через характеристику его институционно-организационной подсистемы, поскольку она определяет не только актуальные форму и сущность общественной системы, но и характер и направление ее последующих изменений.

Ключевые слова: общество, институционально-организационная подсистема общества.

*Стаття надійшла до редколегії 12.05.2011
Прийнята до друку 25.06.2011*